

larla süslü bir örtü takarlardı ki bunu Hârûnürreşid'in kız kardeşi Uleyye'nin icat ettiği söylenir.

Câhiz'e göre Araplar'ın kıyafeti şîâr ve disâr olmak üzere ikiye ayrılır; içten giyilen izâr, kamîs, sirvâl gibi çamaşırlar şîâr, onların üzerine giyilen cübbe, ridâ gibi elbiseler ise disârdır (*et-Tâc*, s. 154). İzâr veya mi'zer, erkeklerin vücutlarının göbeklerinden dizlerinin bir karış altına kadar olan kısmını kapatan bir etek örtüsüdür. Hamamlarda bele sarılan peştemal ile erkek ve kadınların iç gömleklerine de bu ad verilir. Ancak izâr sonradan dış elbise anlamında da kullanılmıştır. Halife Hakem zamanında Kurtuba (Cordoba) kadısı mescide hüküm vermek için çıktığında üzerinde müverred izâr bulunurdu (Salâh Hüseyin el-Ubeydî, s. 183). Kadınların sokağa çıkarken giydikleri dış elbiseye de izâr denilmiştir. İzâr veya kamîs ile üstüne giyilen ridânın oluşturduğu takıma ise "hulle" denirdi (Aynî, I, 235).

Ön kısmında bir iki düğmelik yakası (ceyb) olan ve erkeklerin dizlerinden bir karış aşağısına, kadınların topuklarına kadar uzanan gömlek (kamîs; Geç Latince aracılığı ile camisia, camise, chemise gibi şekillerde Batı dillerine geçmiştir) sıcak ülkelerin başlıca elbiselerinden biridir. Rivayete göre Hz. Peygamber'in en sevdiği elbise kamîsti (Ebû Dâvûd, "Libâs", 3). Pamuk veya yün kamîslerin yen ve yaka kenarları ipek işlemeli olabiliyordu. Yanlarına yapılan ceplere divit, mushaf gibi şeyler konulurdu (*Müsned*, IV, 61; V, 374; M. Manazir Ahsan, s. 38). Resûl-i Ekrem elçileri karşılarken en güzel elbiselerini giyer ve ashabına da böyle yapmalarını söylediler (Abdülhay el-Kettânî, II, 209). Resûlullah'ın zaman zaman 1000 dirhem, 4000 dirhem ve 50 dinar değerinde elbiseler giydiği, ayrıca yirmi dokuz deve verip bir elbise (hulle-sevb) satın aldığı rivayet edilir (*a.g.e.*, II, 310). Hz. Peygamber kiri iyi göstermesi bakımından tercihen beyaz elbise giyer (*a.g.e.*, III, 141), dikkat çekecek desenli elbiselerden hoşlanmaz, insanın imkânı dahilinde güzel giyinmesini tavsiye eder ve bunu Allah'ın verdiği nimetin kişinin üzerinde görülmesi şeklinde tanımlardı (Wensinck, *el-Mu'cem*, "n'f'am" md.). Ona göre müminlerin, güzelin yüzündeki ben gibi dikkat çeken güzel ve temiz bir kıyafetle topluma içine çıkmaları gerekirdi (Ebû Dâvûd, "Libâs", 25). Ancak bir kimsenin giydiği elbise sebebiyle gurura kapılıp kendini beğenmesini ve kıyafet yö-

nünden kadının erkeğe, erkeğin kadına benzemesini hoş görmezdi.

Kadınlar kamîslerinin altına sirvâl (şalvar) giyerlerdi. Sirvâlin dize kadar olanına ve gemi tayfalarının giydiği kısa deri şalvara "tübbân" denilirdi. Kamîs üzerine giyilen pelerin şeklindeki elbise ridâ, bürde, şemle gibi adlarla anılırdı. Bazı rivayetlerde bürdenin şemle ile açıklandığı görülür (Buhârî, "Libâs", 18). Abâ ve cübbe kamîs üzerine giyilen Câhiz'in ifadeyle disâr türü dış elbiselerdi. Hadislerde, Hz. Peygamber'in giydiği Şâmî veya Rûmî (midraa, cümmâze) denilen (Buhârî, "Şalât", 7; Müslim, "Tahâret", 77; Tirmizî, "Libâs", 30), Bizans tarzı dar yenli bir cübbeden bahsedilmekte ve Prokopius, Bizanslılar'ın giydiği bu tür omuz doğru bollaşan dar kollu elbiselerinin Hun modasının etkisinden kaldığını söylemektedir (*Bizans'ın Gizli Tarihi*, s. 48).

İslâm dünyasında yaygın biçimde kullanılan bir elbise türü de burnüstü. Günümüzde aynı adla anılan haviyelerde (bornoz) olduğu gibi kapüşonu bulunan bu tür elbiseler güneş ve kuma karşı baş ve boynun korunmasını sağlıyordu. Kadın kıyafetleri cilbâb dışında genelde erkeklerinkilerle aynı idi ve sadece renk ve süslemeleriyle, bazan da kumaş cinsiyle ayrılırdı. Meselâ za'feranla (safran) boyanmış kumaştan, saf ipek veya ipek karışık kumaştan elbiseler erkekler haram kılındığı halde kadınlara helâldi. Ayaklara genelde iklim şartları gereği na'l (sandale), soğuk günlerde ise cevrâb (çorap) ile huff (mest) veya cürmük (bir tür çizme) giyilirdi. Fâtımîler devrinde Kahire dokumacılığın en önemli merkeziydi. Saraya ait "dârü'l-kisve" adı verilen dikimevlerinde resmî elbiseler üzerine işlenen nakış ve işlemecilik son derece gelişmişti. Altın işlemeli kıyafetler ramazanın girişinde, son üç cumasında ve bayramlarla "vefâünnîl" denilen törenlerde halife tarafından vezirlere, emirlere, valilere ve diğer bazı devlet adamlarına hil'at olarak verilirdi.

Kaynaklarda Oğuz, Türk ve Türkmen kıyafetlerinden bahsedilmesi Türkler'in İslâm'dan önceki kıyafetlerini koruduklarını göstermektedir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerden çeşitli bölgelerde yaşayan Oğuz, Karluk, Çiğil, Kıpçak, Yağma, Keçek ve Uğrak gibi Türk kavimlerinin de kendilerine has kıyafetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkler'in kıyafetleri biraz daha vücuda oturan modellerdeydi. Başlarına bört, vücutlarına kaftan, altına

hırka, gömlek ve şalvar yahut potur, ayaklarına da çizme veya çarık türü ayakkabılar giyerlerdi. Bunlardan başka kuşak, kemer, uçkur, mendil ve eldiven gibi kıyafet çerçevesine giren yardımcı unsurlar da vardı (Köymen, III, 438 vd.); fistan dışında erkek kıyafetleriyle kadın kıyafetleri arasında fazlaca bir fark yoktu.

BİBLİYOGRAFYA :

Divân-ı Lugâti't-Türk Tercümesi, I, 493; II, 233; III, 358; Wensinck, *el-Mu'cem*, "n'f'am", "hdb" md.leri; *Müsned*, IV, 61; V, 374; Buhârî, "Şalât", 7; "Libâs", 6, 18; Müslim, "Tahâret", 77; Ebû Dâvûd, "Libâs", 3, 25; Tirmizî, "Libâs", 30; Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi* (trc. Orhan Duru), İstanbul 1990, s. 48; Abdürrezzâk es-San'anî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, III, 133-136; Câhiz, *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1332/1914, s. 154; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), VI, 261; Herodot, *Tarih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 69; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kaşâ'idil-'aşr* (nşr. Abdüsselâm el-Hülî), Beyrut 1985, s. 38-39, 48, 69; Şîrüye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb* (nşr. Ebû Hâcer Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, III, 87; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 257; Aynî, *Umde-tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, I, 235; R. P. A. Dozy, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, Amsterdam 1843, tür.yer.; L. A. Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye* (trc. Sâlih eş-Şitî), Kahire 1972, s. 24, 25, 29, 30-33, 90; Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, *Summer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara 1975, s. 252-253; M. Manazir Ahsan, *Social Life Under the Abbasids*, London 1979, s. 34-51; Salâh Hüseyin el-Ubeydî, *el-Melâbisü'l-'Arabiyyetü'l-İslâmiyye fî'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Bağdad 1980, s. 17-19, 87 vd., 90-91, 94 vd., 97 vd., 108 vd., 136 vd., 183, 229 vd.; M. Mahmûd İdrîs, *Rûsümü's-Selâcika*, Kahire 1983, s. 142 vd.; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, III, 266-269; IV, 413-417; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 209, 310; III, 141; Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 438-464; a.mlf., "Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 60-65; Abdülkadir Karahan, "Süyûtî", *İA*, XI, 259; Y. K. Stillman, "Libâs", *Et'2* (İng.), V, 732 vd.; Emel Esin, "Bört", *DİA*, VI, 327.

NEBİ BOZKURT

Osmanlı Dönemi. İslâm ve Türk dünyasında her dönemde devlet ve ileri gelenleri tarafından üzerinde durulan kıyafet, gelenek ve dinî değerler açısından giyilmesi tavsiye edilen - edilmeyen, câiz olan - olmayan şekilde tasnif edilerek sosyal bir boyut kazanmıştır. Ortaçağ boyunca kurulmuş olan irili ufaklı Türk devletlerinde resmî ve hususî kıyafetlerin varlığı bilinmekle birlikte uygulamanın nasıl olduğu, halkın giyim - kuşamı hakkındaki bilgiler yetersizdir.

KIYAFET

İlk Osmanlı kaynaklarında, Orhan Bey döneminde kardeşi Alâeddin Bey'in kıyafetle ilgili bazı düzenlemeler yaptığı, askerlerin başlığını kırmızıdan beyaza çevirdiği belirtilir. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesiyle protokol kıyafetlerinin belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren de sistemli olarak devletin birbirinden farklı kesimler için kıyafet düzenlemeleri yaptığı görülmektedir. Seyfiye, ilmiye ve kalemiye, yani resmî yetkililerin statüleriyle kıyafetleri ve kadın-erkek, müslim-gayri müslim zümrelerin kıyafetleri ele alınarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Osmanlı kıyafet tarihini ele alırken meseleye geleneksel dönem ve Batılılaşma dönemi (Tanzimat öncesi ve sonrası) şeklinde bakmak daha uygun düşmektedir.

Kuruluştan XV. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kıyafet anlayışı ve uygulaması hususunda bilgi yetersizliği vardır. Mevcut bilgiler daha çok resmî kaynaklıdır. Bu durum XVI. yüzyıl için de geçerlidir. Orhan Gazi devrinden itibaren özellikle askerleri diğer zümrelerden ayırt etmeye yönelik bazı özel kıyafetler benimsenmiştir. Fâtih Kanunnâmesi'nde kıyafetle ilgili bilgiler, vezirler, kazaskerler ve defterdara hil'at ve kışık-yazlık elbise verilmesi, hizmetkârlarının mücevveze giymesi, kademli kâtiplerin uzun yenli kaftanla divana gelmesi, Has Oda oğlanlarına kaftan, takke ve pabuç, yeniçeri ve yayabazılara çuha ve kavukluk astar verilmesinden ibarettir. XV. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye yerleşmiş olan Isak Zarfati, Almanya ve Macaristan'daki Müsevîler'i Osmanlı topraklarına davet ederken bu ülkede dindaşlarının en güzel elbiseleri aşçıları olmadan giyebileceklerini yazıyordu. XVI. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren resmî ve hususî kıyafetlerin, müslüman ve gayri müslim kadın ve erkeğin başa, arkaya, ayağa giydikleri şeylerin malzemesi, değeri, rengi üzerinde düzenlemeler yapılmaya çalışılmış, bu yaklaşım Batılılaşma dönemine kadar sürmüştür.

Osmanlı saray teşkilâtının üç ana birimini oluşturan enderun ve birun ricâl ve hizmetkârlarının zengin kadrosu ve bunların her birinin şekli, deseni, üslûbu birbirinden oldukça farklı kıyafetleri vardı. Bu kıyafet zenginliğini XVI. yüzyıl ortalarından itibaren minyatürlerden takip etmek mümkündür. III. Mehmed'in sünnet düğünü'nü tasvir eden Nakkaş Osman'ın

III. Ahmed ve saray görevlilerini resmî kıyafetleriyle sünnet düğününe giderken gösteren Levni tarafından yapılmış minyatür (Atıl, *Levni ve Surnâme*, İstanbul 1999, s. 58-59)

ve III. Ahmed'in üç şehzadesinin sünnet düğünlerini tasvir eden Levni'nin yüzlerce minyatürü arasında saray ricâl ve hizmetkârlarının kıyafetleri hakkında güvenilir örnekler bulunmaktadır.

Saray hareminden ise bazı vâlide sultan, haseki sultan ve padişah kızlarına ait Batılı ressam ve sanatkârların yapmış olduğu renkli tablolar ve siyah beyaz çizimler olmakla birlikte burada tasvir edilen kıyafetlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Padişah kıyafetleri konusunda en önemli kaynaklar yine minyatürler ve Batılı ressamın fırçasından çıkan tablolarıdır. Padişahların kıyafet tercihlerinde şahsiyetlerinin önemli rolü olmuştur.

Sarayın ehl-i hiref cemaatleri arasında yer alan ve XVI. yüzyılda sayıları 300'ün üzerinde olan saray terzileri (hayyâtin-i hâssa) padişah ve saray halkının elbiselerini dikerdi. Bunların geliştirdiği moda çeşitli yollarla bütün imparatorluğa yayıldı. Saray kıyafetlerinde özellikle padişah ve sultanlar için kullanılan kumaşlarla malzeme desen ve dokumaları bakımından çok değerli ve pahalıydı. Padişah kızları sultanların giyim kuşam konusunda öncülük ettikleri, dönemin modasını oluşturdıkları bilinmektedir. Henry Blount XVII. yüzyılda bu durumu Fransız sarayı ile karşılaştırarak Yakındoğu'da da Türk sarayının modanın öncüsü olduğunu yazar (*A Voyage into the Levant*, s. 100). Üst seviyeli Osmanlı devlet adamları ve ulemâsı bir yıllık süreli tayinleri arası bekleme müddetini İstanbul'da geçirdiklerinden bunların hanımları, kızları saray ve İstanbul modasından haberdar olur, gittikleri Budin, Belgrad, Şam, Halep, Bağdat, Kahire gibi merkezlere bu moda'yı yayarlardı. III. Mustafa'nın kızı III. Selim'in kardeşi Hatice Sultan'ın Mimar Melling'den Batılı tarzı moda kıyafetlerin

temini konusunda yararlandığı ve ona Latin harfleriyle mektuplar yazdığı bilinmektedir (Evren – Can, s. 78).

Osmanlı Devleti'nde kıyafetler hakkında XV. yüzyıl sonlarından başlayarak yerli ve yabancı ressam tarafından albümler yapılmıştır. Bunlar arasında hayalî ve tahminî olanları, birbirinden kopya edilenele birlikte birçoğu müşahadeye dayanan orijinal albümlerdir. Bunlarda özellikle resmî kıyafetler ağırlık kazanmaktadır. Bu albümlerden ve merasimleri tasvir eden minyatürlerden anlaşıldığına göre sadrazam, vezir, bürokrat, askerî zümre mensuplarıyla şeyhülislâm, kazasker, nakîbüleşraf gibi ulemâ sınıfının kendilerine has kıyafetleri vardı. Beyaz renkli kıyafet bir ayrıcalığı sembolize ediyordu. Ignatius M. d'Ohsson, padişahın dünyevî ve uhrevî iki temsilcisi olan sadrazam ve şeyhülislâmın merasim elbiselerinin (sırmalı harvanî ve ferve-i beyzâ) beyaz olduğuna dikkat çeker.

Tarikat ve tasavvuf erbabının hırkaları, cübbeleri, gömlekleri, çakşırıları ve özellikle bir "alâmet-i fârika" niteliğinde başlarına giydikleri kavuk ve külâhlarının şekil, renk zenginliği ve çeşitliliği onların hangi tarikata mensup olduğunu gösterirdi. Yerine göre sikke, taç külâh olarak da kullanılan bu kavuklar ve üzerine sarılan destarlar tarikatın ismiyle anılarak Rifâî kavuğu, Şâzeli kavuğu, Gülşenî kavuğu vb. diye söyleniyordu. Ayrıca bu kıyafetler üzerine takılan, asılan pek zengin bir takı eşyası vardı. En eski örneklerine minyatürlerde rastlanan tarikat kıyafetlerinin etnografya müzelerinde, türbe sandukalarında ve bazı tarikat şeyhlerine ait dergâh camilerde sergilenen şekillerine rastlamak mümkündür.

Anadolu Selçuklu döneminde hıristiyan ve yahudiler kıyafetlerine yaptıkları ilâ-

velerle belli olurlardı. İbn Battûta hıristiyanların başlarına mavi, yahudilerin sarı mendil takmakla ve saçlarının kısa oluşuyla, yine yahudilerin omuzlarına kırmızı bir kumaş parçası koymalarıyla tanıdıklarını yazmaktadır. Osmanlı döneminde de XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak Tanzimat'a kadar her devirde gayri müslimlerin kıyafetleriyle ilgili olarak pek çok ferman çıkarılmış, kıyafetlerin rengi, cinsi ve kalitesi üzerinde kısıtlamalar getirilmiştir. Nitekim Rebûlevvel 976 (Ağustos 1568) tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir fermanla şu hususlara dikkat edilmesi isteniyordu: Yahudi ve hıristiyan feracelerinin "sürmaî karaca çuha" olup içine boğası kumaşından içlik giymeleri, kuşaklarının pamuklu-ipekli karışımı olması, tülbentlerinin sade bir şekilde takılması, ayakkabılarının siyah ve yassı yüzlü ve içi astarsız olması, kadınların ferace giymemeleri, eskisi gibi "fahir ve Bursa kutnusu"ndan fistan, ayakkabı olarak da kundra ve Şirvânî giymeleri, müslüman kadınlara benzer kıyafet giymeleri gerektiği belirtilmişti. Ermeniler de yahudilerin giydiği gibi giyinecekler, ancak başlarına alaca kuşak saracaklardı. Ermeni kadınları ferace giymeyip fahir ve terlik, içlerine ise siyah ve sürmaî Bursa kutnusu, ayaklarına maî çakşır ve meşin iç edik ve Şirvânî başmak giyeceklerdi (Ahmed Refik, s. 72-73). Gerek bu ferman-

XIX. yüzyılda Selânikli hahambaşı, Manastırlı eşraf ve Selânikli hocayı kendi yörelerine ait kıyafetlerle gösteren fotoğraf (1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri, s. 127)

da gerekse bundan önceki yahut sonraki-lerde temel alınan konu gayri müslim kıyafetlerinin müslüman kıyafetlerine benzememesiydi. Bir fermanla da yahudilerin kırmızı, hıristiyanların siyah şapka giyip her iki zümrenin de tülbent sarınmaması, bu konunun bezzâzistanda ve diğer halkın toplandığı yerlerde yüksek sesle duyurulması, uygulamadan İstanbul kadısı ve yeniçeri ağasının sorumlu olduğu böylesine ayrıntılı ve sistemli kıyafet uygulaması getirilmesi araştırmacılar arasında tartışma konusu edilmiştir. Bazı araştırmacılar bunu onların çoğunluk içerisinde küçük düşürülüp eritilmesinin, böylece onları müslüman olmaya zorlamanın bir yolu olarak izah ederken bazıları, kimliklerinin korunmasının ve böylece toplum içinde kendilerine tanınmış haklar çerçevesinde davranılmasının teminat altına alınması şeklinde yorumlamaktadır. Geçici olarak Osmanlı ülkesine gelen yabancı tüccar, diplomat ve din görevlilerinin ise giyim tarzlarına karşılammakta, bazı durumlarda onlara müslüman kıyafeti giyme izni dahi verilmekteydi (Emecen, s. 65-66).

Kıyafet her dönemde hassas bir sosyal konu olmuştur. Sadece gayri müslim unsurlar değil bazı askerî grupların kıyafetleri de başlı başına bir mesele teşkil etmiştir. Özellikle ıslahat hareketleri sırasında oluşturulan yeni kıyafetler muhalif grupların tepki ve ayaklanma bahaneleri arasında yer almıştır. Nizâm-ı Cedîd askerinin elbiselerine karşı sert tepkiler buna örnek olarak gösterilebilir. Dönemin yazarları, bu kıyafetlerin bir "küfür alâmeti" sayılmayacağını çeşitli dinî ve aklî delillerle açıklama gereği duymuşlardır.

II. Mahmud döneminin (1808-1839) Türk kıyafet tarihinde önemli bir yeri vardır. Önce askerî kıyafetlerde, ardından si-

vil memur kıyafetlerinde geleneksel tarz terk edilerek Avrupa tarzı benimsenmiştir. Kavuk yerine fes, cübbe yerine setre, şalvar veya çakşır yerine pantolon giyilmesi şartı getirilmiş, daha sonra Abdülmecid ve sonraki padişahlar zamanında bu Avrupaî giyim şekli giderek yaygınlaşmıştır.

Edmondo de Amicis 1874'teki gözlemlerinde, kıyafet konusunda İstanbul'da eskiyi muhafazayı isteyenlerle yenilik taraftarı olanların mücadelesinin açıkça görüldüğünü, gelenekçi Türk'ün sarık, kaftan ve sarı papuç, Tanzimatçı Türk'ün setre veya İstanbullu ile pantolon giydiğini, diğer âdetlerde görülen değişimle birlikte bu iki grubun arasında bir uçurum oluştuğunu belirtir (*İstanbul 1874*, s. 138-140). Osmanlı kıyafet tarihinde gerek şekil gerekse kimlik olarak en çarpıcı özellikler başa giyilen külâh, kavuk ve feslerde görülür (bk. KAVUK).

Osmanlı döneminde çok zengin bir kıyafet terminolojisi oluşmuş ve çok yaygın olarak hukukî düzenlemelerde, resmî ve özel literatürde kullanılmıştır. Başa, arkaya ve ayağa giyilen Türkçe, Arapça ve Farsça, Tanzimat sonrasında ise ağırlıklı olarak Batı dillerindeki bu terminolojiyi açıklayan, renkli ve siyah-beyaz resimlerle gösteren sözlükler, albümler hazırlanmıştır. Ayrıca *Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifât*, *Defter-i Teşrifât*, *Teşrifât-ı Kadime* gibi mecmualarda merasimlerin özelliklerine göre giyilen elbiseler zengin bir terminoloji oluşturmaktadır.

Resmî ve sivil kıyafetlerle ilgili düzenlemelere Cumhuriyet döneminde de çok önem verilmiş ve çıkarılan kanunlarla giyim şekli belirlenmiştir. Böylece yeni Türk toplumunda modern bir görünüşün hâkim olmasına gayret edilmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kıyafetleri, yakın çevresinde-

Değişik kavuk tipleri (sırayla): Selîmî kavuk, Yûsufî kavuk, şehzade kavuğu, dardağan kavuğu, örî kavuk, Hüseyinî kavuk, çatma kavuk

KIYAFET

ki devlet adamlarından başlamak üzere zamanla toplumun çeşitli kesimlerini içine alacak derecede önemli bir örnek oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 380, 9273, 9781, 16336, 18712, 24176, 32153, 54918; BA, *MD*, nr. 7, tür.yer.; nr. 12, hk. 117; nr. 73, s. 362; nr. 82, s. 209; nr. 106, s. 368; "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi" (nşr. Abdülkadir Özcan, *TD*, sy. 33 [1982] içinde), s. 29, 51; *Zikr-i Nizâm-ı Libâs-ı Merâtib-i Nâs*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2084, vr. 85^b; *Şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi Fetvaları* (haz. Ertağrul Düzdağ), İstanbul 1972, s. 186-188; Selânikî, *Târih* (İpşirli), s. 70, 100, 103, 434, 752; Mevkufatî Mehmed, *Mevkufat: Şerh ve Tercüme-i Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1309, II, 203-206; Tevkî Abdurrahman Paşa, *Kânunnâme* (*MTM*, I/3 [1331] içinde), s. 514-515; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, s. 375; H. Blount, *A Voyage into the Levant*, London 1638, s. 100; Şânizâde, *Târih*, I, 286-287; 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri: *Elbise-i Osmaniyye* (trc. Erol Üyepazarıcı), İstanbul 1999; E. de Amicis, *İstanbul: 1874* (trc. Beynun Akyavaş), Ankara 1981, s. 138-140; Lutfi, *Târih*, II, 269; James Goodwin, *Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları* (trc. Muharrem Fezvil), İstanbul 1933; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; Emin Cenkmen, *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*, İstanbul 1948; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 160-162; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi: Seçmeler* (s.nşr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1968, s. 103-107, 123-125; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1978, V, tür.yer.; Orhan Koloğlu, *İslâm'da Başlık*, Ankara 1978; Ahmed Refik [Altınay], *Onuncu Asır Hicride İstanbul Hayatı* (haz. Abdullah Uysal), İstanbul 1987, s. 72-73, 77-78; Özden Sözlü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara 1989; S. Weir, *Palestinian Costume*, London 1989; Nureddin Sevin, *Onüç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara 1990; Mustafa Sevim, *Gravürlere Türkiye, VI-VII, Giysiler, Portreler*, Ankara 1997, s. 508; Burçak Evren - Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, İstanbul 1997, s. 78; Melek Seviktekin Apak v.dğr., *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara 1997; Feridun Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat, Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997, s. 65-66, 167; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, Ankara 2000; Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Mensubiyet ve Kıyafetler", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti* (haz. Azmi Özcan), İstanbul 2000, s. 161-169; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, tür.yer.; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri: 1453-1856* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 442-457; Emine Esener Özen, "Türkçede Kumaş Adları", *TD*, sy. 33 (1982), s. 290-340; Cahide Keskiner, "Türk Minyatürlerinde Kadın Başlıkları", *Antik Dekor*, sy. 27, İstanbul 1994, s. 118-123; M. V. Montgomery, "Turkey", *JE*, s. 279-280; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA*, I, 538; Kemal Beydilli, "İslahat", a.e., XIX, 177.

MEHMET İPŞİRLİ

KIYAFETNÂME

(قیافنامه)

İnsanın dış görünümünden karakterini tanımayı konu edinen eserlerin genel adı.

Arapça **kavf** kökünden türeyen **kıyâfe(t)** "iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamına gelir. Kelimenin Türkçe'de ve Farsça'da ayrıca "kılık kıyafet, elbise, şekil, görünüş" mânaları da vardır. Eskiden Arabistan'da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tesbitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere **kâif** denmekteydi. İlm-i kıyâfet zamanla bir bilim dalı halinde gelişmiştir. İnsanın görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de **kâiyif** veya **kıyâfet-şinâs** denilmiştir. Arapça'da **fîrâse(t)** kelimesi de "iz sürmek, birinin arkasından gitmek" anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyafet yerine daha çok **fîrâset** kelimesini kullanmışlardır (bk. **FİRÂSET**). Folklorida ise kıyafet "el falı ve yüz falı" mânalarını kazanmıştır.

Bilim dalı olarak kıyafet fîrâsetten daha dar bir alana inhisar eder. Türkler, fîrâset ilminin Arap medeniyet ve coğrafyasını ilgilendiren kısımları (ibnül-ektâf, ilmül-irâfe, ilmül-ihtidâ, ilmül-riyâfe, ilmü nüzûlî'l-gays, ilmü kıyâfetü'l-eser) yerine insanın bedenî ve ruhî yapısıyla ilgilenen bölümlerini (ilmül-l-kef, ilmül-esârîr, ilmül-ihtilâc, ilmü kıyâfeti'l-beşer) ön plana çıkarıp bunları "kıyâfetü'l-ısr" ve "kıyâfetü'l-beşer" olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir. Kıyâfetü'l-ısr, insanların veya binek hayvanlarının ayak izlerinden sahibinin genç mi yaşlı mı olduğunun, cinsiyetinin ve bazı fiziksel özelliklerinin tahmin edilmeye çalışıldığı bilim dalıdır. Kıyâfetü'l-beşer ise "kıyâfetü'l-insâniyye, kıyâfetü'l-ebdân" olarak da bilinir ve insanın fiziksel özelliklerinden kişiliğini, ahlâkını tahmin ve nesebini tesbitle uğraşır. İlgilendikleri konular bakımından ilm-i sîmâ (insanın yüz özelliklerinden ahlâkını tahmin etme), ilm-i hutût (alın çizgilerinden insan ömrü ve refah düzeyi hakkında bilgi edinmeye çalışma), ilm-i kef (avuç içinden kişinin geleceğine ait hükümler çıkarma, el falı) ve ilm-i ihtilâc (insan bedenindeki seğirmeleri anlamlandırma) ilm-i kıyâfete yakın diğer bilim dallarıdır.

İnsanın beden yapısıyla kişilik özellikleri arasında bağlantı olduğu görüşünün geçmişi çok eskilere dayanır. İslâmiyet'ten önce Mısır, Yunan, İran, Roma ve Hint kültürlerinde sistematik olmamakla birlikte ilm-i kıyâfetin varlığı bilinmektedir. İlk olarak Hipokrat (m.ö. V. yüzyıl) tıpta bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinde bu ilimden yararlanmış ve insanları tiplerine göre tasnif etmiştir. Daha sonra Eflâtun, Galen, İladus ve Aristo da konuyla ilgilenmişlerdir. İslâmiyet'in Doğu'da yayılışının ardından İslâm dünyasında kıyafet ilmine alâka artmıştır. Türkler kıyafet ilmini tıbbın yanı sıra siyasette de kullanmışlar, ayrıca saraya adam alırken, esir ve hizmetkâr seçerken kişilerin dış görünüşlerinden karakter yapıları hakkında fikir edinmeye çalışmışlardır. Bu faaliyetleri dolayısıyla padişahlar kıyâfetşinâslara ilgi göstermiş ve içinde bu konuların yer aldığı kıyafetnâmeler yazdırmışlardır. Bu eserler zamanla gelişme göstermiş, daha önce yazılan kitapların tercümesi yerine Türk medeniyet ve coğrafyasının damgasını taşıyan kıyafetnâmeler ortaya çıkmıştır. Nitekim bu konuda Fars kültüründe yer alan eserler daha az olduğu gibi bunlar kıyafetnâme olarak da anılmaktadır.

Araplar arasında konuyla ilgili ilk eserin İmam Şâfiî tarafından yazıldığı, ancak bunun günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Kindî'nin *Risâle fi'l-fîrâse*'si, Yuhanna b. Bitrîk'in Aristo'dan çevirdiği *Kitâbü's-Siyâse fi tedbiri'r-riyâse*'si, Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Manşûri* adlı eseri kıyafetnâme türünün ilk örnekleri olarak tanınır. Ayrıca kaynaklar İbn Sînâ'nın da konuyla ilgili bir risâlesinin varlığından bahseder. Arapça kıyafetnâme veya fîrâsetnâme türünün sonraki başarılı örnekleri ise Ebû Sehl el-Mesîhî (*Fîrâsetnâme*), Fahreddin er-Râzî (*Kitâbü'l-Fîrâse*), Şeyhürrabve ed-Dimaşkî (*Kitâbü'l-Âdâb ve's-siyâse fi 'ilmi'n-nazarî ve'l-fîrâse*) tarafından kaleme alınmış olup eserleri içinde kıyafet bölümüne yer veren müellifler de vardır. Bunlar arasında Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (*er-Risâle*'de bir bölüm) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (*Tedbîrâtü'l-İlâhiyye*'de bir bölüm) sayılabilir.

Farsça yazılmış kıyafetnâmeler içinde Kâşânî'nin elde bulunmayan bir eseri, Derviş Abdurrahman Mîrek'in *Tuhfetü'l-fakîrî*, Emîr-i Kebîr Hemedânî'nin *Zahîretü'l-mülûk* adlı eseri zikredilebilir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'-